

PopHolokaust(y)? O potencjale i wyzwaniach popkulturowych reprezentacji Zagłady w XXI wieku

Kiedy formułowaliśmy zaproszenie do publikacji w numerze „Poznańskich Studiów Slawistycznych” zatytułowanym *PopHolokausty(?)*, sądziliśmy, że ramy tematyczne „popkulturowej reprezentacji Zagłady” są już doskonale zdefiniowane i określone. Mnogość koncepcji dotyczących rozumienia „popkultury” wyłaniająca się z artykułów zawartych w niniejszym tomie potwierdza aktualność pytania o zasadność utrzymywania podziału na kulturę wysoką i kulturę popularną. Czy w czasach, w których właściwie każdy może dołączyć do dyskusji za pośrednictwem *hashtagów*, wciąż należy przestrzegać hierarchiczności, decydującej o tym, co w kulturze jest „lepsze”, a co „gorsze”? *Hashtagi* są nie trwałe, mogą wszak dotrzeć do setek tysięcy odbiorców, podczas gdy na (nie)poznanie literatury mają wpływ bariery językowe; nie ma ona szans trafić do szerszego grona czytelników, o ile nie zostanie przetłumaczona.

Różne sposoby reprezentacji Zagłady w mediach społecznościowych, metaforyzacja tego doświadczenia w tekstach literackich, funkcjonowanie tematyki związanej z Holocaustem w przestrzeni wirtualnej i literaturze cyfrowej prowadzą do wniosku, że nieodłączną cechą popkultury jest jej zdolność do „wspierania” procesu upamiętniania w kontekście ponadnarodowym. Język angielski jako dominujący kod komunikacji w internecie pozwala dołączyć do międzynarodowej dyskusji i dotrzeć do szerszego audytorium nie tylko rodzimie anglojęzycznym twórcom.

Dzięki temu narracje o Holokaucie stają się niezwykle zróżnicowane. Kontekst popkulturowy przynosi więcej niż tylko dyskusję o stosowności użycia humoru w kulturowych reprezentacjach Zagłady, który to problem został już zresztą w dużej mierze rozpoznany, a komizm dawno uznano za potężne narzędzie w dekonstrukcji strachu (Steir-Livny, 2017). Liczne współczesne badania akceptują różnorodność popkulturowych reprezentacji Holokaustu jako zjawisko potrzebne, odchodząc od wartościowania ich, skupiając się raczej na ich wkładzie w utrzymanie pamięci o Holokaucie (cf. Demsky, 2021; Tomczok, 2017) i traktując traumę Zagłady jako doświadczenie „zbiorowe” (Stratton, 2008). Historyk Wulf Kansteiner zauważył w tym kontekście, że „Kultura Holokaustu powstała w dobie mediów analogowych [...]. Renomowane centra nauki o Holokaucie, takie jak Yad Vashem czy USHMM [United States Holocaust Memorial Museum], musiały stworzyć thanaturystyczny potencjał rozrywkowy, w przeciwnym razie nie byłyby tak popularne” (Kansteiner, 2017, 130).

Wierzymy, że wszystkie reprezentacje są warte analizy naukowej i mają badawczy potencjał, nawet jeśli taka otwartość pociąga za sobą wyzwania związane z indywidualnymi możliwościami rozumienia ich estetyki czy stosowności. Kulturowe artefakty, dla których Holokaust staje się głównym motywem lub metaforą, mogą faktycznie stanowić kontrnarrację dla powszechnych praktyk pamięciowych (w tym oficjalnej polityki pamięci) (cf. Kołpak, 2023, 65–89) lub komentarz do niedostatków w pamięci powszechnej (cf. Petó, 2019, p. 471–480). W konsekwencji popkulturowe reprezentacje mogą prowadzić do nadużywania tematyki związanej z Holokaustem i przesuwania pola znaczeniowego pojęcia „ofiary” w celu ukonstytuowania nacjonalistycznej kultury pamięci (cf. Hiemer, 2023, 118–120).

Z pewnością przy analizie reprezentacji Holokaustu we współczesnej kulturze należy wziąć pod uwagę istotną zmianę w sposobie recepcji nowych mediów w erze portali społecznościowych i Web 3.0. Jak pisała Sylwia Chutnik „Wszystkie chwytły dozwolone, w tym także retoryka pozornie odległa od faktycznego wydarzenia historycznego. To ekstremalne zadanie, w którym wyniki zawieszono są w napięciu pomiędzy cichą kontemplacją tragicznej pamięci” (Chutnik, 2022, 9–10). Dla humanistyki, a w szczególności dla badań and literaturą i kulturą,

zmiany zachodzące za sprawą digitalizacji naszego życia otwierają niezwykle produktywne pola badawcze, jak np.: problem konstrukcji narracji online (Pfanzerter, 2015, 250–271) oraz „tradycyjnych” mediów popkultury, takich jak piosenki, sztuka popularna czy komiksy (cf. Boswell, 2011) lub też – jak sugeruje literaturoznawca Arkadiusz Morawiec – traktowanie Holocaustu jako punktu odniesienia w badaniach nad innymi literaturami, mierzącymi się z tematem ludobójstwa (cf. Morawiec, 2018).

Ze środkowoeuropejskiego punktu widzenia należy zwrócić uwagę przede wszystkim na amerykańską Holokaustu we współczesnej kulturze (cf. Holý, 2018, 101–112; Mintz, 2001) i to, jak w kontekście tego zjawiska kultywowana jest pamięć o Zagładzie w krajach, które były głównymi miejscami ludobójstwa Żydów. A jeśli główne narracje pamięciowe Zagłady są zdominowane przez dyskurs anglojęzyczny, czy niesie to za sobą ryzyko postrzegania środkowoeuropejskiej kultury pamiętania jako czegoś gorszego, mniej wartościowego? (Hiemer, Holý, Firlej, Nichtburgerová, 2021, 2).

Niespodziewanie również pandemia dodała wiele pytań do dyskusji na temat pamięci Zagłady i jej instrumentalizacji. Zresztą w ostatnich latach obserwujemy narastający trend wykorzystywania Holocaustu w rozmaitych narracjach i umiejscawiania Zagłady w niespodziewanych zestawieniach, które z jednej strony trywializują doświadczenie eksterminacji, z drugiej zaś w szokujący, lecz zauważalny sposób zwracają uwagę na inne deprecjonowane w szerszym dyskursie przypadki ludobójstwa, zbrodni przeciwko ludzkości czy... społecznych i ekologicznych katastrof (jako przykład wystarczy przywołać wykorzystywanie skojarzeń związanych z doświadczeniem Holocaustu w walce o ochronę praw zwierząt, asocjacje obecne w dyskusjach na temat aborcji czy nadużywanie pamięci o Holocaustie w dyskursie publicznym w kontekście pandemii COVID-19¹).

---

1 Na przykład: protesty i demonstracje przeciwko obowiązkowi noszenia maseczek oraz innym pandemicznym regulacjom, nadużywanie metaforyki Holocaustowej, zwłaszcza w komentarzach na temat polityki oraz w odniesieniu do działań rządzących, prześladowających obywateli pandemicznymi nakazami i zakazami; retoryka antysemitka (sugerująca chociażby, że za globalnym spiskiem mającym

Choć w zaproszeniu do publikacji wskazałyśmy kilka zakresów tematycznych, które w odniesieniu do tytułu tomu najbardziej nas interesowały, zebrana kompozycja tekstów dla nas samych jest zaskoczeniem. Ta środkowoeuropejska mieszanka wątków, tematów, problemów, reakcji, sposobów, wspomnień czy wreszcie pamięci, potwierdza, że tematyka Holokaustu w popkulturze i popkultura w sposobach obrazowania Holokaustu pozostają, mimo właściwie niesłabnącego zainteresowania na przestrzeni ostatnich dekad, wielkim zagadnieniem i zadaniem współczesnej humanistyki. Każdy z artykułów stanowi sygnał kulturowych zmian wokół obrazowania i estetyzowania Zagłady. Są w tym tomie teksty, które wpisują się w tradycyjną narrację na temat nietradycyjnych i nieoczywistych strategii literackich w utworach dotyczących Zagłady (artykuły Agaty Firlej, Ewy Szperlik i Saby Giergiel). Są i takie, które przybliżają nowe ujęcia, komentowane i recenzowane współcześnie w środkowoeuropejskiej przestrzeni czytelniczej (Reinhard Ibler, Andreas Ohme). Zuzana Mojžišová pochyła się nad (nie)pamięcią Zagłady słowackich Romów. Artykuł Marzanny Kuczyńskiej pokazuje z kolei, że nie tylko środkowoeuropejska przestrzeń jest naznaczona doświadczeniem Holokaustu i niekończącymi się próbami sformułowania świadectwa. Dla (nie)pamięci o greckiej Spinalondzie, przepuszczonej przez filtry portali społecznościowych takich jak Instagram, Zagłada i formy jej reprezentacji we współczesnej kulturze pozostają istotnym punktem odniesienia, centralnym problemem w dyskusjach nad pamięciowymi metodologiami, typowymi dla obrazkowej i wirtualnej rzeczywistości (Tomasz Nowak). „Zdrowy rozsądek” w ujęciu Clifforda Gertza staje się z kolei punktem wyjścia dla rozważań Marka Kaźmierczaka na temat rozumienia i nierozumienia przeszłości, poznania i opisu rzeczywistości oraz pamięci „lokalnej”. Blok

---

na celu rozprzestrzenianie choroby COVID-19 stoją Żydzi liczący na dezorganizację światowej polityki); skala pandemii zestawiana ze skalą Zagłady itd. Centralna Rada Żydów w Niemczech mówiła o instrumentalizacji i zniesławianiu ofiar Holokaustu w kontekście pandemii koronawirusa (np. poprzez noszenie żółtej Gwiazdy Dawida przez osoby protestujące przeciwko pandemicznym regulacjom). Josef Schuster, przewodniczący Rady, wyjaśnił, że kiedy ludzie noszą tzw. żółte gwiazdy, należałoby to postrzegać jako relatywizację Holokaustu, co można uznać za podżeganie i czyn karalny (cf. np.: Axelrod, 2020).

tematyczny doskonale uzupełniają teksty prezentujące analizę treści na platformie Wattpad (Charlotte Kitiznger) oraz niezwykle projekt „kart pamięci”, zrealizowany w ramach *Innovation and Entrepreneurship for Holocaust Memory* w Western Galilee College przez Katarzynę Taczyńską i Kamilę Pałubicką.

Nasz tom zamyka wspomnienie o Leszku Engelkingu, wybitnym tłumaczu i poecie, lecz także znawcy literatury Holokaustu. W artykule jego autorstwa zatytułowanym *Laleczki na sprzedaż. Zabawa w Holokaust i handel Holokaustem*, opublikowanym w Pradze w 2007 roku, punktem odniesienia dla rozważań na temat „decorum sztuki po Auschwitz i sztuki o Auschwitz” oraz jego „prawodawców” jest wiersz Václava Buriana z 1994 roku.

Bez kości, wątroby, nerek i bez żeber,
są z liści kukurydzy,
papieru, pejsy mają z włosów,
grają za szybą wystawy na skrzypkach.
Ach, dopiero jutro, komórki gazowe przywiozą dopiero jutro².

Przez trzy dekady przybyło rzecz jasna głosów na temat komercjalizacji doświadczenia Holokaustu i pamięci o nim, a *Holocaust industry* jest jednym z wyrazistszych i chyba najbardziej szokujących przejawów zjawiska nazwanego przez nas roboczo „popHolokaustem”. Niniejszy tom jest więc tylko wstępem do dyskusji, szkicem i próbą, sygnałem rozległości imaginarium Holokaustu w dzisiejszej środkowoeuropejskiej przestrzeni kulturowej.

Elisa-Maria Hiemer
Urszula Kowalska-Nadolna

---

2 Václav Burian, *Pro panenky* (pol. tytuł: *Laleczki na sprzedaż*, przeł. L. Engelking, cyt za: Engelking, 2007, 79).

Bibliografia

- Adamczyk-Garbowska, M., Ruta, M. (2011). *Od kultury żydowskiej do kultury o Żydach*. W: *Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944–2010*. Red. F. Tych, M. Adamczyk-Garbowska. Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 715–732.
- Axelrod, T. (2020). *Munich bans display of yellow stars at coronavirus lockdown protests*. „The Times of Israel”. <https://tinyurl.com/yxtr68dd>, 20.07.2023.
- Boswell, M. (2011). *Holocaust impiety in literature, popular music and film*. Springer: Palgrave Macmillan.
- Chutnik, S. (2022). *Holo-polo, or the sweet tales of the Holocaust*. „Analecta Política”, nr 12, s. 910. <http://dx.doi.org/10.18566/apolit.v12n22.a05>
- Czollek, M. (2018). *Desintegriert Euch!*. München: Hanser.
- Demsky, J. (red.) (2021). *Nazi and Holocaust Representations in Anglo-American Popular Culture, 1945–2020*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Engelking L., (2007). *Laleczki na sprzedaż. Zabawa w Holokaust i handel Holokaustem*. W: *Holokaust – Soa – Zagłada v české, slovenské a polské literatuře*. Red. J. Holý. Praha: Academia, s. 79–94.
- Gorelik, L. (2012). „*Sie können aber gut Deutsch!*“ *Warum ich nicht mehr dankbar sein will, dass ich hier leben darf, und Toleranz nicht weiterhilft*. München: Pantheon Verlag.
- Grjasnowa, O. (2012). *Der Russe ist einer, der Birken liebt*. Roman. München: Carl Hanser Verlag.
- Gruber R.E. (2002). *Virtually Jewish. Reinventing Jewish culture in Europe*. Berkeley: University of California Press.
- Hiemer, E.-M. (2020). *Zwischen (selbst)bewusster Desintegration und multipler Ausgrenzung: Junge jüdische Literatur aus Polen und Deutschland*. W: „apropos. Perspektiven auf die Romania”, nr 5, s. 71–78. <https://doi.org/10.15460/apropos.5.1582>
- Hiemer, E.-M. (2023). *Shaping the Future by Reconstructing the Past. Polish-Jewish Autobiographic Writings beyond the Holocaust*. W: *Voicing Memories, Resurfacing Identities: Studies in the Twenty-First Century Literatures of Eastern and East-Central Europe*. Red. A. Konarzewska, A. Nakai. Wilmington–Delaware: Vernon Press, s. 118–120.
- Hiemer, E.-M., Holý, J., Firlej, A., Nichtburgerová, H. (2021). *Introduction*. W: *Handbook of Polish, Czech, and Slovak Holocaust Fiction. Works and Contexts*. Berlin–Boston: De Gruyter.
- Holý, J. (2018). *Arnošt Lustig a ti druzí*. „Bohemica litteraria”, t. 21, nr 1, s. 101–112.
- Kaminier, W. (2004). *Russendisko*. München: Goldmann.
- Kansteiner, W. (2017). *The Holocaust in the 21st century. Digital anxiety, transnational cosmopolitanism, and never again genocide without memory*. W: *Digital Memory Studies. Media Pasts in Transition*. Red. A. Hoskins. New York: Routledge.
- Koľpak, K. (2023). *Poland’s False Symmetry: How Szczepan Twardoch’s Jakub Szapiro Knocks Out the Myth of Polish-Jewish Conflict*. In: *Voicing Memories, Unearthing Identities: Studies in the Twenty-First-Century Literatures of Eastern and East-Central Europe*. Red. A. Konarzewska, A. Nakai. Wilmington–Delaware: Vernon Press, s. 65–89.

- Mintz, A.L. (2001). *Popular Culture and the Shaping of Holocaust Memory in America*. University of Washington Press.
- Morawiec, A. (2018). *Literatura polska wobec ludobójstwa*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Pető, A. (2019). *Non-Remembering the Holocaust in Hungary and Poland*. „Polin Studies in Polish Jewry”, t. 31, s. 471–480. Project MUSE muse.jhu.edu/article/713514.
- Pfanzelter, E. (2015). *At the crossroads with public history: mediating the Holocaust on the Internet*. „Holocaust Studies”, t. 21, nr 4, s. 250–271. <https://doi.org/10.1080/17504902.2015.1066066>
- Steir-Livny, L. (2017). *Is it OK to Laugh About it? Holocaust Humour, Satire and Parody in Israeli Culture*. Vallentine Mitchell.
- Stratton, J. (2008). *Punk, Jews, and the Holocaust: The English Story*. W: *Jewish Identity in Western Pop Culture*. New York: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230612747_10
- Tomczok, M. (2017). *Czyja dzisiaj jest Zagłada? Retoryka – ideologia – popkultura*. Warszawa: IBL PAN.